
КНИГИ И ЕПИГРАМИ

НОНКА БОГОМИЛОВА БОГОМИЛСТВОТО КАТО ДИСКУРС ВЪРХУ ИДЕНТИЧНОСТТА

Сред многобройните публикации на изявената полска специалистка в областта на българистиката и културологията проф. Гражина Шват-Гълъбова (Grażyna Szwat-Gylybow) се откроява книгата ѝ *Haeresis Bulgarica* в българско-то културно съзнание на XIX и XX век (Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2010). Макар че са минали повече от седем години от издаването ѝ на български език, нейната актуалност расте с времето заедно с поредното актуализиране в българското културно съзнание и на обекта ѝ – богомилството като „дискурс на идентичността“, като „място на паметта“. Една от причините за нарастващата и (по всяка вероятност) дълготрайна жизненост на творческите постижения в тази книга е нейният широк изследователски обектив, позволяващ обхващане и осмисляне на множество реални и потенциални културни форми на анализирания процес и феномени. В неговата оптика са центрирани изследователски дискурси, литературни жанрове и персоналии, значими литературни явления от знакови периоди за формирането на българското културно съзнание в контекста на паметта и идентичността. Тази сложна, полифонична изследователска задача изисква добро познаване не само на идеите и историята на богомилското движение, но също така и преди всичко на неговата интерпретация в българската историография, теософия, философия, литература; на философските измерения на гностицизма като дълбинен корен на богомилската „ерес“; на историята и еволюцията на идеите и нагласите в българското културно съзнание като цяло.

Тази многопосочност на авторските търсения и множествеността на изследователските полета не разсейва и не фрагментира сложната картина на взаимопреплетените процеси и феномени, които авторката съпоставя и хомогенизира в качеството им на осмислящи или моделиращи националната ни идентичност. Нещо повече, именно тази многопластовост, „мултижанровост“ на изследването оформя специфичния му, уникален облик сред появилите се в последния четвърт век у нас интересни монографии, обикновено вгледани в определен, монолитен културен идентификатор – най-често в областта на историографията, на литературата, на религията, или на философията. Професор Шват-Гълъбова показва добро познаване на този нов поток в съвременното българско изследователско поле и се позовава на него в своите тези и анализи (включително върху текстове на съвременни колеги философи), като използва активно и постиженията на редица съвременни полски учени в културологичната област.

Тази сложна, многопластова картина на формирането и моделирането на специфични полета и потоци в културното съзнание, проблематизиращи националната ни идентичност, е показана в движение, в нейната историческа динамика. Тя е положена в рамките на няколко културно-исторически периода, за чието отграничаване авторката използва периодите на дълбоки социални сът-

ресения и промени, изменящи облика и на културното съзнание като цяло: 1762–1944 г.; времето на комунизма; епохата на Ню ейдж и постмодернизма.

Представяйки в увода на своята книга задачите и целите на анализа си, проф. Шват-Гълъбова ги определя в контекста на българската култура като „особен случай на дискурс върху идентичността“, като „разпъната между вярата и гносиса“ (Шват-Гълъбова 2010: 26), като характеризираща се с „религиозна неувереност“ на българина в един „привидно секуларизиращ се свят“ (пак там: 27). Този дискурс гради образа на българина като „еретик“, критично настроен към църковната институция и лицемерния ѝ морал, към властовото статукво. С този свой изследователски интерес авторката заявява съпричастност не само към активизирания се в последните десетилетия у нас интерес към тази тема, но и към силната струя в съвременното международно изследователско поле, формирана от интерпретации и множество публикации върху процесите и проблемите на различните измерения на идентичността – национална, културна, религиозна. Избирайки проблематизирането на българската идентичност през призмата на идейно движение, исторически функционирало като ерес, авторката неизбежно засяга и темите за мястото на религията в българското културно съзнание и в качеството ѝ на негов идентификационен маркер.

В последващия анализ на конкретните исторически форми на „диалог“ между богомилството и българската култура, проф. Шват-Гълъбова го определя като „еластично градиво в ръцете на различни мисионери и реформатори на света“ (пак там: 30). Тази негова „еластичност“ авторката прави особено видима при смяната на светогледните парадигми и при диспозиционирането в родната култура на алтернативни визии за настоящето или проекции на бъдещето. Особена заслуга на изследването е, че процесите в родната ни култура в интересувания я контекст са анализирани на фона на един по-далечен и широк хоризонт – като отглас или като реплика на социалните и културните процеси в Европа. Пестеливо, но с обобщаващ размах и експресивност са характеризирани тези динамични тенденции в европейското културно съзнание, които получават своето пригласящо ехо и у нас: просвещенският патос на XVIII век, покъсно у нас транспониран в интерпретацията на богомилството като признак или като пречка на прогреса в историографията ни; разцветът на теософията, умората от църковните догми, копнежът по екзотика, плиткият светогледен синкретизъм, характерни за XIX век, породили у нас окултистките опити за съживяване на богомилството (Николай Райнов); нищшеанството, национално-мисионерство и езическите тенденции между двете световни войни, проявили се в двойствена интерпретация на богомилството – в контекста на славянския месианизъм (Петър Дънов) и на българската самобитност (Петър Мутафчиев). Следва широко и нюансирано представена марксистката версия, а глава IV на монографията е посветена на литературни интерпретации на богомилството в постмодерната епоха.

С изследователско, достигащо литературна експресивност майсторство, проф. Шват-Гълъбова рисува разнообразните, често взаимопротивоположни профили на богомилството, продуцирани дискурсивно на този културно-идеен фон: лъжеучение, противопоставящо се на прогреса; етичен идеал, оценностяващ равенството и бедността и идеален модел на „Homo Bulgarikus ethikus“ (пак

там: 112); религиозно движение, оказало влияние върху европейския дух; носител/рушител на фундаментални национални ценности. Тези алтернативни интерпретации, според констатацията на авторката, често имплицират било недостатъчно познаване или идеализиране на ценностите и етиката на богомилството, било тяхното подценяване или дори сатанизиране. Своите изводи за този тип свободни интерпретации и преценки за същността и културната функция на богомилското движение тя прави върху широко и разнообразно поле от дисциплини, автори и епохи. Зад тяхната фасада проф. Шват-Гълъбова проникателно провижда реалния културен градеж на образа на „българина“, на „българското“, на „родното“ и „своето“ било като елемент в контекста на универсалното (световната и/или европейската култура), било като носител на уникална мисия по отношение на него, или като нещо само по себе си уникално, самобитно. Тези диспозиции и днес продължават да активират мисловна и емоционална енергия сред български изследователи, писатели, политически елити, което придава текуща, „гореща“ актуалност на размишленията и изводите в тази книга.

Нейната значимост в един по-далечен и дълбинен философско-антропо-логичен хоризонт получава нови основания в частта, анализираща литературните интерпретации на богомилството и неговия дух в посветените на тази тема книги на Вера Мутафчиева, Стефан Цанев, Емилиян Станев, Блага Димитрова, Антон Дончев, Владимир Зарев и др. Философската антропология, която беше недолюбван (и поради това неразвит) „жанр“ по време на тоталитаризма, тъй като разглеждаше човека в неговата сложна, често драматична и трагична екзистенциална ситуация, тук е намерила своята литературна „ниша“, скрита зад фасадата на богомилската тема. Философът Асен Игнатов, който беше един от първите, пренесъл през 60-те години на миналия век екзистенциалистките теми и идеи – самотата, отчуждението, страданието, раздвоението, несвободата, вещизма – на родна почва, заплаща с изгнание този свой творчески кураж. Проф. Шват-Гълъбова показва в тази част на книгата, наред с анализа на интерпретациите на богомилската тема, чувствителността на родната литература към прогонената от философското си лоно в този период тема за човека – същност, смисъл, отношение към доброто и злото, към властта и свободата, към страданието и състраданието, към индивидуализма и колективизма, търсенето на пътя в светогледната безпътица.

В размишленията на тези наши талантливи творци авторката откроява питанията върху духовността на българина, върху духовната адаптация на човека към „светогледната оферта на времето“ (пак там: 216, 228). В повечето от отговорите на тези питання, прозиращи зад „богомилските“ сблъсъци на алтернативни позиции и избори по отношение на наличната „светогледна оферта“, проф. Шват-Гълъбова открива търсения извън и отвъд официалната християнска традиция. Тази традиция, както и представляващата я институция – Църквата – повечето от проникновено анализирани тук автори свързват с механизмите на контрол и манипулация, характеризиращи властта, със суката и закостенялостта на догмите, пренебрегващи сложността на човека, стремежа му към свобода и самореализация. В търсене на скритите антропологични теми зад декорите и образите, изградени от красивото слово на тези наши писатели, авторката работи с различни семантични пластове, особено виртуозно разпластени в анализа на „Богомилката...“ от Блага Димитрова. Нейната героиня е видяна

като бунтарка срещу всичко масово, традиционно, срещу религиозната и културната традиция и мъртвите идеали, на които противопоставя една „езическа естествена теология“ (пак там: 208), „виталната сила“ и „независимия разум“ (пак там: 214) на една автономна индивидуалност. Търсенето на собствен, независим път, неудовлетвореността от ереста като форма на съпротива срещу религиозното и властовото статукво, към масовите форми на продуциране на смисъл (фанатизъм, консуматорство) тласка и героите на Емилиян Станев към езическата стихия, към изолацията и самотата. Според проф. Шват-Гълъбова неговият „Антихрист“ осмисля „окончателния крах“ на търсенията на трансцендентния християнски Бог, за да конституира „Бога“ на екзистенциалистите, на захвърления в самота и безпътница човек (пак там: 236, 244).

Макар че преценява социалния патос, обединяващ коментираните писатели от „комунистическия“ период като носещ „антикомунистически заряд“, като „обвинение към настоящето“, като развенчаване на „богомилско-комунистическата утопия“, авторката все пак обяснява критиката към източното християнство на повечето от тях чрез съобразяване с нормативната литературна критика, с „идеологически съображения“, открива откровено „пропагандиращи атеизъм текстове“ (пак там: 185, 255, 170). Тази гледна точка неочаквано стеснява широкия философско-антропологичен хоризонт, на фона на който проф. Шват-Гълъбова съизмерва посланията на тази висока литература, а някои от преценките отварят сериозно дискусивно поле. Приемам като по-дълбинни и по-близки до изследователския дух наблюденията ѝ за навлизането чрез тази литература на темите на екзистенциализма, изгонени от философията и намерили тук уютно убежище; за индивидуалистичните търсения на модерния човек, проблематизиращ налаганите му от властта или от масата стандарти; за продължаваща съпричастност към ценностите на Просвещението, оказали сериозно влияние върху духовния ни елит през XX век. Още повече че продължаващи „секуларизационни“ тенденции в този период са характерни както за философията, така и за литературата също и на Запад.

Това впечатление в немалка степен се потвърждава и от анализа на авторката, отнасящ се за работилите у нас по темата писатели, ситуирани към епохата на Ню ейдж и постмодерността (т.е. след началото на демократичните промени), в чиито размишления се открива континуитет с „езическите“, „еретичните“, „синкретичните“, екзистенциалистките нагласи в литературата от предшестващия период. Самото описание и определение на този период като носещ „Ню ейдж“ дух също поставя интересни, но дискусийни въпроси.

Трудно е в жанра и в обема на един „Отзив“ да бъдат обхванати многобройните проблеми, теми, автори и идеи, които проф. Шват-Гълъбова анализира и разисква с широката си и същевременно специализирана култура в областта на културологията, българистиката, историята на идеите, философията. Отделно би могло да се разгледат и коментират тънките ѝ наблюдения върху ерата „Людмила Живкова“, опитваща се да инкорпорира идеите на „Живата етика в тъканта на комунистическата държава“ (пак там: 182), за онтологизирането на страха и „храбростта да се живее“ с него и въпреки него, анализиран у Владимир Зарев, подобно на „Мъжеството да бъдеш“ на Паул Тилих и др. Останаха без необходимото внимание и други интересни идеи и тези, някои от които дискусийни.

Оставам с надеждата и убедеността, че всички тези големи и сложни въпроси, поставени във и от интересното изследване на проф. Гражина Шват-Гълъбова, ще продължават и в бъдеще да имат своите активни читатели, коментатори и дискусанти от сферата на хуманитаристиката у нас и в чужбина.

ХРИСТО ХРИСТОВ СВЯТ НА ДЕЕСПОСОБНОСТТА

През юни 2015 г. за първи път в сайта на Министерството на правосъдието се публикува вариант на законопроекта на Закона за физическите лица и мерките за подкрепа. През следващата 2016 г. той е променен на базата на взети решения в рамките на междуведомствена съгласувателна процедура. Законопроектът има за свой предмет усъвършенстваната уредба на правния институт на дееспособността относно лицата с интелектуални затруднения, психично-здравни проблеми и деменция. По силата на предвиденото в тази уредба същите лица са овластени да упражняват гражданските си права според своите желания и предпочитания, като се изисква осигуряването на редица мерки за подкрепа в случаите, когато те вземат решения с правни последици. Тази нова регулация на дееспособността поставя акцент върху едно основно положение в нашата правна система, свързано с определянето на хората с подобни здравни проблеми като субекти на права, но не и като обекти на грижа. Правната фигура на пълното запрещение, включена в чл. 5 от ЗЛС, третира всяко лице с интелектуални и психични затруднения като лице, което не може да се погрижи за своите дела. На това основание то загубва дееспособността си и не може да упражнява редица основни политически и граждански права. По такъв начин предвиденото в ЗЛС е подкрепено в чл. 42, ал. 1 от Конституцията на Р. България, където поставените под запрещение са приравнени с изтърпяващите наказание лишаване от свобода относно лишаването им от право да избират държавни и местни органи и да участват в допитвания до народа. От друга страна, според чл. 12 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, ратифицирана и влязла в сила за нашата страна през 2012 г., затрудненията в самостоятелното упражняване на права се разглеждат като последица от липсваща подкрепа, която следва да бъде компенсирана с помощта на система от подкрепящи мерки и социални услуги в дадено общество. Тук трябва да допълним, че стандартите за подкрепящи мерки, изведени в чл. 12 от КПХУ, са насочени към въвеждането на института на подкрепеното вземане на решения от страна на лицето с увреждания и ограничаване на намесата на държавата и трети страни в същия процес. Основната цел тук е признаването на автономията и овластяването на хората с увреждания като носители на права, като в същото време се изисква по-голяма отговорност от страна на държавните институции и гражданското общество относно гарантирането на ефективно упражняване на права от тяхна страна според волята им, която е недопустимо да бъде заместена.

В този ред на мисли е напълно основателно е да се отбележи, че монографията *Недееспособността на физическите лица*, издадена през 2016 г. (изд. „Нова звезда“, София) на известния вече на българската публика изследовател